

مرور نظام‌مند پژوهش‌های صورت گرفته در مورد مکان‌های شهری

بهناز بابائی مراد^۱

حسین ذبیحی^۲

حمید ماجدی^۳

تاریخ وصول: ۹۷/۰۷/۲۲

تاریخ پذیرش: ۹۷/۱۰/۱۷

چکیده

در سال‌های اخیر پژوهش‌های متعددی بر روی مکان‌های شهری و مفاهیم مربوط به آن یعنی حس مکان، دلبستگی، به مکان، تعلق خاطر به مکان و هویت مکان صورت گرفته است. تحقیق حاضر با هدف مرور نظام‌مند پژوهش‌های صورت گرفته در حوزه مکان‌های شهری و ارزیابی روش‌شناسی و یافته‌های این پژوهش‌ها و مشخص نمودن نقاط قوت و ضعف آنها صورت گرفته است. بدین جهت بر اساس روش مرور نظام‌مند، با جستجوی کلیدواژه‌های مکان‌های شهری، حس مکان، هویت مکان، دلبستگی به مکان و تعلق خاطر به مکان، تعداد ۵۲ مقاله علمی پژوهشی پس از غربال‌گری (بر اساس علمی پژوهشی بودن مقالات)، انتخاب و بررسی شده است. یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد که پژوهش‌های صورت گرفته کمتر به موضوع هویت مکان توجه داشته‌اند و بیش‌تر به بحث حس مکان پرداخته‌اند. متمرکز بودن جامعه آماری پژوهش‌ها بر استان تهران، غلبه روش‌های کمی و استفاده کم از روش‌های کیفی و ترکیبی، عدم توجه به پایایی ابزار تحقیق، عدم ارائه پیشنهادات و راهکارهای پژوهشی و مبهم و غیرقابل اجرایی بودن آنها، از مهم‌ترین نقاط ضعف پژوهش‌های صورت گرفته در حوزه مکان‌های شهری هستند.

واژگان کلیدی: مکان، مکان‌های شهری، مرور نظام‌مند.

۱- دانشجوی دکتری شهرسازی، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران

۲- دانشیار گروه شهرسازی، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران (نویسنده مسئول). h.zabihi@srbiau.ac.ir

۳- استاد گروه شهرسازی، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.

مقدمه

واژه مکان در فرهنگ آکسفورد، به معنای نقطه‌ای در زمین است که ارزش‌های انسانی بر بستر آن شکل گرفته و رشد می‌یابد. همچنین در فرهنگ لغت وبستر، علاوه بر مفهوم جغرافیایی آن، به نحوه و قرارگیری افراد در جامعه در مکان‌های خاص اشاره می‌کند (ملکی و همکاران، ۱۳۹۳: ۱۰۰). مکان، فضایی است که به واسطه ادراکی که نسبت به آن ایجاد می‌شود؛ دارای هویت و معنا می‌گردد. از این رو، مفهوم مکان رابطه‌ای جدانشدنی با هویت داراست. مکان عنصر اصلی هویت ساکنان آن است. انسان با شناخت مکان می‌تواند به شناخت خود نائل شود (قنبرپور و همکاران، ۱۳۹۵: ۳). مکان جایی است که ما ادراکی کامل از هستی و بودن خود داشته باشیم (سرمدت و متوسلی، ۱۳۸۹: ۱۳۵). به نظر سمپسون و گودریچ^۱ (۲۰۰۹)، مکان‌ها فضاهایی هستند که در آن افراد با محیط اطرافشان دارای تعاملات و ارتباطات معناداری بشوند. به طور کلی، مکان فضایی است که طی یک فرایند فرهنگی، فردی و گروهی معنادار می‌شود. در واقع افراد بر اساس تجارب، تعاملات اجتماعی، احساس و افکار خود در بستر کالبدی فضا به آن مفهوم مکان می‌بخشند. در عین حال شکل‌گیری مکان، فرایندی اجتماعی و برگرفته از ارتباطات اجتماعی و فعالیت‌های درون آن نیز می‌باشد (زرینی و کاملی، ۱۳۹۶: ۳۵۹).

امروزه مفهوم مکان و مفاهیم مربوط به آن از جمله حس مکان، دلبستگی به مکان، تعلق خاطر به مکان و هویت مکانی از مهمترین مسائل پیش رو در فضاهای شهری بوده و چالش‌های بسیاری برای متخصصان و برنامه‌ریزان شهری ایجاد نموده‌اند. به طوری که امروزه از دست رفتن مکان پیش از هر چیز در سطح شهرها احساس می‌شود (نوربرگ شولتز، ۱۳۸۹: ۲۷۹). این در حالی است که فضاها و مکان‌های شهری مهمترین عواملی هستند که نیازهای هویتی شهروندان را تامین می‌کنند. به عبارتی دیگر، مرزپذیری و قابل‌تحدید بودن مکان این امکان را فراهم می‌کند که انسان‌ها با احساس متمایز بودن، ثبات داشتن و تعلق به جمع داشتن، امنیت و آرامش لازم را برای زندگی کسب کنند (سرمدت و متوسلی، ۱۳۸۹: ۱۳۵).

دلبستگی به مکان رابطه عاطفی فرد با مکان است که ریشه در خصوصیات و تجارب گذشته فرد دارد که مکان باید بتواند پاسخگو نیازها و انتظارات انسان باشد و همین‌طور مکان باید ظرفیت‌های پاسخگویی به این نیازها و انتظارات را داشته باشد. دلبستگی به مکان براساس تعامل شناختی، عاطفی و عملکردی بین

1- Sampson & Goodrich

مرور نظام‌مند پژوهش‌های صورت گرفته در مورد مکان‌های شهری

افراد، گروه‌ها و مکان کالبدی - اجتماعی در طول زمان شکل می‌گیرد (صادقی فرشته و همکاران، ۱۳۹۱: ۲۵۴). دل‌بستگی به مکان را می‌توان پیوند عاطفی یا احساسی مثبت بین فرد با یک مکان مشخص دانست که اصلی‌ترین مشخصه آن گرایش به حفظ تعامل نزدیک با چنین مکانی است (الکساندر، ۲۰۰۸: ۸). در تعریفی دیگر، دل‌بستگی به مکان، ارتباط سمبلیک با یک مکان است که با دادن معانی احساسی و حس مشترک فرهنگی، توسط افراد به مکان خاص شکل می‌گیرد (آلتن، ۱۹۹۳) و مبنای نحوه ادراک گروه یا فرد از مکان و نحوه ارتباط وی با آن می‌باشد. این پیوند عاطفی علاوه بر تأثیرپذیری از ابعاد کالبدی مکان، نتیجه سازوکار اجتماعی، روانی - احساسی پیچیده‌ای است که در تجربه بلندمدت و عمیق با مکان به وجود می‌آید و متأثر از تعامل با مکان و ابعاد تأثیری، شناختی و رفتاری در مکان است. این سازوکار بر پایه نگرش‌ها، ترجیحات، تجربیات، عقاید و قضاوت مکان چه به طور آگاهانه و چه ناآگاهانه در سطح فردی و اجتماعی باعث پیوند عاطفی میان انسان - مکان و یا انسان - انسان در بستر جغرافیایی خاص می‌شود (نقدی و همکاران، ۱۳۹۵: ۳۰).

دل‌بستگی به یک مکان خاص متأثر از کیفیت‌ها و ویژگی‌های مکان است. این مقوله بر این مدعاست که موفقیت مکان‌های شهری متأثر از توانایی این مکان‌ها به منظور جابدهی اثربخش فعالیت‌های انسانی است. با وجود این، توانایی مکان به منظور ارتقای دل‌بستگی به مکان همچنین مرتبط با معانی شکل گرفته از مردمی است که با آن مکان‌ها پیوند زده می‌شوند. در ابعاد گسترده‌تر، تضعیف حس مکان از طریق جهانی شدن اقتصاد، تولیدات استاندارد و محیط شهری یکنواخت با کاهش ارتباطات اثربخش به چشم‌اندازهای محلی، زیست بوم، تاریخ، فرهنگ و جامعه مهیا می‌شود (خدایی و همکاران، ۱۳۹۳: ۵۵).

اصطلاح حس مکان بدین معناست که مردم تجربیاتی فرای خصوصیات کالبدی مکان، که از طریق حواس پنجگانه قابل حصول است، داشته باشند و نوعی حس تعلق به روح مکان پیدا کنند حس مکان وابستگی‌های مردم و پیوستگی آنها با مکان‌هایشان و یا آنچه برخی آن را ساختار احساس نامیده‌اند، را در بر می‌گیرد (دانش پایه و همکاران، ۱۳۹۶: ۱۲۱). در واقع، حس مکان به معنای ادراک ذهنی مردم از محیط و احساسات کم و بیش آگاهانه آنها از محیط خود است که شخص را در ارتباطی درونی با محیط قرار می‌دهد، به طوری که فهم و احساس فرد با زمینه معنایی محیط پیوند خورده و یکپارچه می‌شود. این حس عاملی است که موجب تبدیل یک فضا با خصوصیات حسی و رفتاری ویژه برای افراد خاص می‌گردد (فلاح،

۱۳۸۵). همچنین حس مکان حاصل ارتباط درونی انسان، تصورات ذهنی او و ویژگی‌های محیطی است. این مفهوم از یک سو ریشه در تجربه‌های ذهنی همچون خاطره، سنت، تاریخ، فرهنگ و اجتماع دارد و از سوی دیگر، متأثر از زمینه‌های عینی و بیرونی در محیط مانند طرح، منظره، بو و صداست که نشان می‌دهد حس مکان مفهومی پیچیده از احساسات و دلبستگی انسان نسبت به محیط بوده که در اثر انطباق و استفاده انسان از مکان به وجود می‌آید (رضایی و همکاران، ۱۳۹۵: ۴۳).

به عقیده شولتز حس مکان در مکان‌هایی یافت می‌شود که دارای شخصیت مشخص و متمایز هستند و شخصیت محیطی از چیزهای ملموس ساخته شده که دارای مصالح، شکل، بافت، رنگ، مقیاس، تنوع، چشم‌انداز و برجستگی است. وی همچنین ادراک و جهت‌یابی را از عوامل مهم در ایجاد حس نسبت به مکان‌ها می‌داند و معتقد است جایی که نظام جهت‌یابی ضعیف است تصویرسازی مشکل می‌شود و انسان احساس گمگشتگی می‌کند (نوربرگ شولتز، ۱۳۸۹: ۳۵). از نظر لینچ نیز حس مکان عاملی است که میان انسان و مکان ارتباط برقرار کرده و وحدت به وجود می‌آورد. او اعتقاد دارد که فضا باید هویت قابل ادراکی داشته و قابل شناسایی و به یاد ماندنی و نمایان باشد تا حس مکان ایجاد کند. این نوع حس مکان می‌تواند احساس تعلق نیز به همراه داشته باشد (حبیب‌زاده کوزه‌کنانی و عبدالله‌زاده طرف، ۱۳۹۵: ۱۰۷).

تعلق مکانی به این معنا است که مردم خود را به واسطه مکانی که در آن به دنیا آمده‌اند و رشد کرده‌اند، تعریف می‌کنند. احساس تعلق به مکان، سطح بالاتری از حس مکان است که در هر موقعیت و فضا، به منظور بهره‌مندی و تداوم حضور انسان در مکان نقش تعیین‌کننده‌ای دارد (ملکی و همکاران، ۱۳۹۳: ۱۰۲). به نظر استدمن^۱، دلبستگی به مکان یک جنبه از کلیت حس مکان و وابستگی عاطفی مثبت است که بین فرد و مکان ایجاد می‌شود (استدمن، ۲۰۰۳: ۶۴۷). تعلق به مکان بیانگر احساسات فرد نسبت به موقعیت جغرافیایی است که به طور حسی فرد را به آن مکان گره می‌زند؛ در واقع، یک تجربه مثبت از مکان و نتیجه اعتقادات و احساسات مثبتی است که فرد در فرایند تعامل با مکان و معنا بخشیدن به آن خلق می‌کند. در فرایند دلبستگی به مکان است که فضا برای فرد مبدل به مکان می‌شود؛ زیرا یک گروه یا یک فرد در برقراری ارتباط با مکان به آن معنا می‌بخشد و در این فرایند، افراد ارتباط خود با سایر افراد و مکان را توسعه می‌دهند (سرایبی و همکاران، ۱۳۹۵: ۱۸).

مرور نظام‌مند پژوهش‌های صورت گرفته در مورد مکان‌های شهری

همچنین تعلق خاطر به مکان به معنای آن است که تنها بهره‌برداری از مکان مطرح نیست، بلکه باید به نوعی احساس، توجه، مراقبت در انسان نسبت به مکان نیز وجود داشته باشد که برآورنده نیاز انسان در سطوحی بالاتر از نیازهای اولیه می‌باشد. حس تعلق به مکان به پیوند فرد با مکان منجر شده و در آن انسان خود را جزئی از مکان می‌داند و مکان برای او قابل احترام می‌شود (صدریان و همکاران، ۱۳۹۳: ۳۸).

مفهوم مکان رابطه‌ای جدانشدنی با هویت داراست. مکان عنصر اصلی هویت ساکنان آن است. انسان با شناخت مکان می‌تواند به شناخت خود نائل شود. مکان جایی است که ما ادراک کاملی از هستی و بودن خود داشته باشیم. انسان از مکان‌های متفاوت تصاویر متفاوتی را در ذهن دارد. احساسات او می‌تواند بر روی ادراکاتش از محیط و شکل‌گیری تصویر ذهنی از مکان تأثیرگذار باشد. همین تصاویر ذهنی انسان‌هاست که به مکان هویت می‌دهد (قنبرپور و همکاران، ۱۳۹۵: ۳).

هویت مکان به عنوان یکی از راه‌های ارتباط بین انسان و مکان از طریق فرهنگ، سابقه تاریخی، خاطرات جمعی، نوع و ماهیت فناوری ساخت، عملکردها، نشانه‌ها، فرم‌ها و نمادهای شهری و ویژگی‌های بصری و کالبدی ادراک می‌گردد. بنابراین به لحاظ نظری با جنبه‌های زیبایی یک مکان ارتباط می‌یابد. پروشنسکی^۱ معتقد است هویت مکان زیرمجموعه‌ای از هویت خویش است. فرد تنها محیط را در ذهن خود ثبت نمی‌کند بلکه احساسات و ایده‌هایش را در مورد آن بسط می‌دهد و با محیط خود از همان راهی ارتباط برقرار می‌سازد که هویتش آن را مهم می‌داند (امین‌زاده، ۱۳۸۹: ۵). لینچ^۲ هویت یک مکان را در تمایز آن مکان با مکان‌های دیگر تعریف می‌نماید و آن را پایه‌ای برای شناخته شدن مکان موردنظر به عنوان موجودیتی منحصر به فرد می‌داند. این موضوع نشان دهنده آن است که هر مکان آدرسی واحد و منحصر به فرد دارد و به عبارت دیگر قابل شناسایی است. بنابراین، هویت مکان با منحصر به فردسازی یک مکان می‌تواند به درستی درک شود (کاشی و بنیادی، ۱۳۹۲: ۴۵).

شولتز مطالعه مکان را مطالعه رویدادها و حوادثی که در آن اتفاق می‌افتد، می‌داند و معتقد است که مجموعه‌ای از رخدادها، شکل‌ها، رنگ‌ها و بافت‌ها شخصیت یک مکان یا هویت آن را شکل می‌دهد. او ارتباطی بین معماری، مکان و هویت فرهنگی برقرار می‌کند و معتقد است تجربه مکان تجربه معنای مکان

1- Proshansky

2- Lynch

است (امین‌زاده، ۱۳۸۹: ۵). رلف^۱ معتقد است هویت مکان در سایه تجربه مستقیم، درونی و درک معنای ابعاد فیزیکی و اجتماعی محیط، شکل می‌گیرد. این چنین، هویت مکان حاصل «تجربه مستقیم فردی و اجتماعی» است و همواره به یک «همانندی و یگانگی مداوم» که تمایز و تفاوت‌بخشی مشخص از فضا نتیجه آن است، ارجاع دارد (رلف، ۱۳۸۹: ۶۲).

با توجه به مطالب بالا، در ایران پژوهش‌های متعددی بر روی مکان‌های شهری و مفاهیم مربوط به آن یعنی حس مکان، دل‌بستگی، به مکان، تعلق خاطر به مکان و هویت مکان صورت گرفته است. اما هیچ‌گونه فراتحلیل یا مرور نظام‌مندی در خصوص مکان‌های شهری صورت نگرفته است و انجام پژوهشی در خصوص مرور سیستماتیک مکان‌های شهری ضروری است. همچنین گستردگی و پراکندگی تحقیقات در این حوزه از یک سو و ارائه تحلیل‌های گاهاً غیرعلمی و سطحی از سوی دیگر موجب شده که چشم‌انداز و تصویر یکپارچه‌ای از مکان‌های شهری در بین متخصصان و برنامه‌ریزان شهری وجود نداشته باشد. بدین منظور انجام مرور نظام‌مند بر پژوهش‌های انجام شده و ارزیابی روش‌شناسی و یافته‌های این پژوهش‌ها می‌تواند سهم شایانی در ترسیم تصویری جامع در این خصوص داشته باشد. بنابراین تحقیق حاضر در صدد پاسخگویی به پرسش‌های زیر است:

- ۱- در مطالعات صورت گرفته روی مکان‌های شهری، بیشتر از کدام روش‌ها و شیوه‌های گردآوری داده‌ها استفاده شده است؟
- ۲- پژوهش‌های انجام شده در مورد مکان‌های شهری بیش‌تر روی کدام بعد از مکان‌های شهری صورت گرفته‌اند؟
- ۳- مهم‌ترین نقاط قوت و ضعف پژوهش‌های صورت گرفته در خصوص مکان‌های شهری کدامند؟

روش

هدف تحقیق حاضر، مرور و مطالعه برخی از پژوهش‌های مهم در حوزه مکان‌های شهری است. برای نیل به این مهم یکی از شناخته شده‌ترین روش‌ها برای مرور تحقیقات گذشته، یعنی مرور نظام‌مند استفاده شده که نوعی مطالعه و تحلیل ثانویه مطالعات پیشین است. مرور نظام‌مند روشی است که برای ترکیب نتایج

مرور نظام‌مند پژوهش‌های صورت گرفته در مورد مکان‌های شهری

چندین مطالعه، برای تولید یک خلاصه کلی از دانش تجربی در حوزه‌ای خاص به کار می‌رود (لیپسی و ویلسون، ۲۰۰۱). در مرور نظام‌مند، از یک رویکرد علمی برای شناسایی، تحلیل و ترکیب اطلاعات مطالعات قبلی بهره گرفته می‌شود (الیوت و همکاران، ۲۰۱۷).

جامعه آماری این مطالعه شامل پژوهش‌هایی است که در بازه زمانی ۱۳۸۰ تا ۱۳۹۵ از جوانب و ابعاد مختلف به موضوع مکان‌های شهری پرداخته‌اند. در جریان مطالعه و در مرحله نخست کلیدواژه‌های «مکان‌های شهری»، «هویت مکان»، «حس مکان»، «تعلق خاطر به مکان» و «دلبستگی به مکان» در مرکز پایگاه اطلاعات علمی، بانک اطلاعات نشریات و مجلات ایرانی، پرتال جامع علوم انسانی و پژوهشگاه علوم و فناوری اطلاعات ایران جستجو و برای تکمیل فرآیند جستجو، از کتابخانه‌ها و مراکز پژوهشی استفاده شد. در مرحله بعد پس از بررسی اسناد گردآوری شده و تعیین ارتباط با موضوع و اهداف پژوهش، در مجموع ۵۲ مقاله انتخاب شد. در واقع مقالاتی مدنظر تحلیل قرار گرفتند که به زبان فارسی در داخل ایران و در مجلات علمی پژوهشی مصوب وزارت علوم چاپ شده‌اند. همچنین سعی شد مقالاتی انتخاب شود که پایایی یا روایی ابزار سنجش آنها مورد تأیید قرار گرفته بود. در مرحله نهایی با مطالعه مقالات و تعیین ارتباط و تناسب آنها با موضوع، داده‌های موجود در مقالات بر اساس مواردی شامل روش‌شناسی تحقیقات و یافته‌های تحقیقات طبقه‌بندی شد. در ادامه، یافته‌های طبقه‌بندی شده این مطالعه ارائه می‌شود.

یافته‌ها

جدول شماره ۱ نشان‌دهنده توزیع فراوانی و درصدی متغیرهای مرتبط با مکان در تحقیقات مرور شده است. نتایج این جدول نشان می‌دهد که ۳۲/۵ درصد (۱۷ مورد) از تحقیقات صورت گرفته درباره حس مکان انجام شده است و این مقدار دارای بیشترین میزان است. بعد از آن، پژوهش‌های تعلق به مکان با ۲۹ درصد (۱۵ مورد) و دلبستگی به مکان با ۲۵ درصد (۱۳ مورد) دارای بیش‌ترین میزان می‌باشند. تحقیقات هویت مکان با ۱۳/۵ درصد (۷ مورد) کم‌ترین میزان را به خود اختصاص داده است.

مطالعات علوم اجتماعی ایران، سال پانزدهم، شماره پنجاه و نهم، زمستان ۱۳۹۷

جدول (۱): توزیع فراوانی و درصدی متغیرهای مرتبط با مکان در تحقیقات مرور شده

متغیرها	تعداد	درصد
حس مکان	۱۷	۳۲/۵
تعلق به مکان	۱۵	۲۹
دلبستگی به مکان	۱۳	۲۵
هویت به مکان	۷	۱۳/۵
جمع	۵۲	۱۰۰

جدول شماره ۲ نشان‌دهنده توزیع فراوانی و درصدی تعداد نویسندگان تحقیقات مرور شده در زمینه مکان است. نتایج این جدول نشان می‌دهد که ۴۰/۵ درصد (۲۱ مورد) از تحقیقات انجام شده مورد بررسی با سه نویسنده انجام شده است و این مقدار دارای بیش‌ترین میزان است. بعد از آن، تحقیقات با دو نویسنده با ۳۶/۵ درصد (۱۹ مورد) و چهار نویسنده و بیش‌تر با ۱۳/۵ درصد (۷ مورد) دارای بیش‌ترین میزان می‌باشند. تحقیقات با یک نویسنده با ۹/۵ درصد (۵ مورد) کم‌ترین میزان را به خود اختصاص داده است. مقالات با دو نویسنده در تحقیقات مربوط به حس مکان بیش‌تر بوده این در حالی است که بیش‌تر تحقیقات تعلق به مکان توسط سه نویسنده نوشته شده است.

جدول (۲): توزیع فراوانی و درصدی تعداد نویسندگان در تحقیقات مرور شده

متغیر تعداد نویسنده	حس مکان		تعلق به مکان		دلبستگی به مکان		هویت مکان		کل مقالات	
	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد
یک نفر	۱	۶	۲	۱۳/۵	۱	۷/۵	۱	۷/۵	۵	۹/۵
دو نفر	۱۰	۵۹	۴	۲۶/۵	۳	۲۳	۲	۳۰	۱۹	۳۶/۵
سه نفر	۴	۲۳/۵	۸	۵۳/۵	۵	۳۸/۵	۴	۶۰	۲۱	۴۰/۵
۴ نفر و بیشتر	۲	۱۱/۵	۱	۶/۵	۴	۳۱	۰	۰	۷	۱۳/۵
جمع	۱۷	۱۰۰	۱۵	۱۰۰	۱۳	۱۰۰	۷	۱۰۰	۵۲	۱۰۰

جدول شماره ۳ نشان‌دهنده توزیع فراوانی و درصدی دوره زمانی انجام تحقیق در پژوهش‌های مرور شده در زمینه مکان است. نتایج این جدول نشان می‌دهد که ۸۶/۵ درصد (۴۵ مورد) از تحقیقات انجام شده مورد بررسی در دهه ۹۰ انجام شده است. هم‌چنین ۱۳/۵ درصد از تحقیقات در دهه ۸۰ صورت پذیرفته است. این نتایج حکایت از این دارد که در سال‌های اخیر توجه به تحقیقات مرتبط با مکان بیش‌تر شده است و این حوزه مورد علاقه پژوهشگران رشته‌های مختلف قرار گرفته است.

مرور نظام‌مند پژوهش‌های صورت گرفته در مورد مکان‌های شهری

جدول (۳): توزیع فراوانی و درصدی دوره زمانی انجام تحقیق در تحقیقات مرور شده

متغیر دوره زمانی	حس به مکان		تعلق به مکان		دلبستگی به مکان		هویت به مکان		کل مقالات	
	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد
دهه ۸۰	۴	۲۳/۵	۲	۱۳/۵	۰	۰	۱	۱۵	۷	۱۳/۵
دهه ۹۰	۱۳	۷۶/۵	۱۳	۸۶/۵	۱۳	۱۰۰	۶	۸۵	۴۵	۸۶/۵
جمع	۱۷	۱۰۰	۱۵	۱۰۰	۱۳	۱۰۰	۷	۱۰۰	۵۲	۱۰۰

جدول ۴ نشان‌دهنده توزیع فراوانی و درصدی بر حسب روش انجام تحقیق در تحقیقات مرور شده در زمینه مکان است. نتایج این جدول نشان می‌دهد که ۶۹ درصد (مورد ۳۶) از تحقیقات انجام شده مورد بررسی به روش کمی انجام شده است و این مقدار دارای بیش‌ترین میزان است. بعد از آن، روش اسنادی با ۱۹ درصد (مورد ۱۰) و روش تحلیل سلسله‌مراتبی با ۱۵/۵ درصد (مورد ۸) دارای بیش‌ترین میزان می‌باشند. تحقیقات با روش کیفی با ۹/۵ درصد (مورد ۵) و ۴ درصد (مورد ۲) کم‌ترین میزان را به خود اختصاص داده‌اند. روش سلسله‌مراتبی در تحقیقات مربوط به حس مکان بیش‌تر بوده است و این در حالی است که روش کیفی در تحقیقات مربوط به تعلق به مکان بیش‌تر است.

جدول (۴): توزیع فراوانی و درصدی روش انجام تحقیق در تحقیقات مرور شده

روش	حس مکان		تعلق به مکان		دلبستگی به مکان		هویت مکان		کل مقالات	
	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد
کمی	۴۱	۱۳	۸۶/۵	۱۲	۹۲/۵	۴	۶۰	۶۹	۳۶	۱۳/۵
اسنادی	۳۵/۵	۱	۶/۵	۱	۷/۵	۲	۳۰	۱۹	۱۰	۸۶/۵
تحلیل سلسله‌مراتبی	۳۵/۵	۲	۱۳/۵	۰	۰	۰	۰	۱۵/۵	۸	۱۳/۵
کیفی	۶	۲	۱۳/۵	۱	۷/۵	۱	۱۵	۹/۵	۵	۸۶/۵
ترکیبی	۱۲	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۴	۲	۱۳/۵

جدول شماره ۵ نشان‌دهنده توزیع فراوانی و درصدی بر حسب ابزار جمع‌آوری داده در تحقیقات مرور شده در زمینه مکان است. نتایج این جدول نشان می‌دهد که ۷۹ درصد (مورد ۴۱) از تحقیقات انجام شده مورد بررسی با ابزار پرسشنامه انجام شده است و این مقدار دارای بیش‌ترین میزان است. بعد از آن، ابزار فیش‌برداری با ۱۹/۵ درصد (مورد ۱۰) دارای بیش‌ترین میزان می‌باشند. تحقیقات با ابزار مصاحبه با ۱۳/۵ درصد (مورد ۷) کم‌ترین میزان را به خود اختصاص داده است. ابزار فیش‌برداری در تحقیقات مربوط به حس مکان بیشتر بوده است و این در حالی است که ابزار پرسشنامه در تحقیقات تعلق به مکان بیشتر است.

مطالعات علوم اجتماعی ایران، سال پانزدهم، شماره پنجاه و نهم، زمستان ۱۳۹۷

جدول (۵): توزیع فراوانی و درصدی ابزار جمع آوری داده در تحقیقات مرور شده

متغیر ابزار	حس مکان		تعلق به مکان		دلبستگی به مکان		هویت مکان		کل مقالات	
	تعداد	درصد (از ۱۷ مقاله)	تعداد	درصد (از ۱۵ مقاله)	تعداد	درصد (از ۱۳ مقاله)	تعداد	درصد (از ۷ مقاله)	تعداد	درصد (از ۵۲ مقاله)
پرسشنامه	۱۱	۶۴/۵	۱۳	۸۶/۵	۱۳	۱۰۰	۴	۶۰	۴۱	۷۹
فیش برداری	۶	۳۵	۱	۶/۵	۱	۷/۵	۲	۳۰	۱۰	۱۹/۵
مصاحبه	۴	۲۳/۵	۲	۱۳	۰	۰	۱	۱۵	۷	۱۳/۵

جدول شماره ۶ نشان دهنده توزیع فراوانی و درصدی بر حسب جامعه آماری در تحقیقات مرور شده در زمینه مکان است. نتایج این جدول نشان می دهد که ۳۶/۵ درصد (۱۹ مورد) از تحقیقات مرور شده مورد بررسی در استان تهران انجام شده است و این مقدار دارای بیشترین میزان است. بعد از آن، سایر استانها با ۲۵ درصد (۱۳ مورد) دارای بیشترین میزان می باشند. تحقیقات با جامعه آماری خراسان رضوی و همدان با ۹/۵ درصد (۵ مورد) کمترین میزان را به خود اختصاص داده اند.

جدول (۶): توزیع فراوانی و درصدی جامعه آماری در تحقیقات مرور شده

متغیر جامعه آماری	حس مکان		تعلق به مکان		دلبستگی به مکان		هویت مکان		کل مقالات	
	تعداد	درصد (از ۱۷ مقاله)	تعداد	درصد (از ۱۵ مقاله)	تعداد	درصد (از ۱۳ مقاله)	تعداد	درصد (از ۷ مقاله)	تعداد	درصد (از ۵۲ مقاله)
استان تهران	۵	۲۹/۵	۷	۴۶/۵	۴	۳۰	۳	۴۵	۱۹	۳۶/۵
خراسان رضوی	۲	۱۱/۵	۳	۲۰	۰	۰	۰	۰	۵	۹/۵
همدان	۱	۶	۰	۰	۴	۳۰	۰	۰	۵	۹/۵
سایر استانها	۳	۱۷/۵	۴	۲۶/۵	۴	۳۰	۲	۳۰	۱۳	۲۵

جدول شماره ۷ نشان دهنده توزیع فراوانی و درصدی بر حسب حجم نمونه در تحقیقات مرور شده در زمینه مکان است. نتایج این جدول نشان می دهد که ۶۵/۵ درصد (۳۴ مورد) از تحقیقات انجام شده مورد بررسی با حجم بالا انجام شده است و ۳۴/۵ درصد از تحقیقات با حجم کم صورت پذیرفته است.

جدول (۷): توزیع فراوانی و درصدی حجم نمونه در تحقیقات مرور شده

حجم نمونه	حس مکان		تعلق به مکان		دلبستگی به مکان		هویت مکان		کل مقالات	
	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد
حجم زیاد (بالای ۱۰۰ نمونه)	۶	۳۵/۵	۱۳	۸۶/۵	۱۱	۸۵	۴	۴۵	۳۴	۶۵/۵
حجم کم (پایین ۱۰۰)	۱۱	۶۴/۵	۲	۱۳/۵	۲	۱۵	۳	۵۵	۱۸	۳۴/۵
جمع	۱۷	۱۰۰	۱۵	۱۰۰	۱۳	۱۰۰	۷	۱۰۰	۵۲	۱۰۰

مرور نظام‌مند پژوهش‌های صورت گرفته در مورد مکان‌های شهری

جدول شماره ۸ نشان‌دهنده توزیع فراوانی و درصدی بر حسب روش نمونه‌گیری در تحقیقات مرور شده در زمینه مکان است. نتایج این جدول نشان می‌دهد که ۷۳ درصد (۳۸ مورد) از تحقیقات انجام شده مورد بررسی دارای روش نمونه‌گیری است. همچنین ۲۷ درصد از تحقیقات بدون بیان روش نمونه‌گیری صورت پذیرفته است.

جدول (۸): توزیع فراوانی و درصدی روش نمونه‌گیری در تحقیقات مرور شده

متغیر روش نمونه‌گیری	حس مکان		تعلق به مکان		دلبستگی به مکان		هویت مکان		کل مقالات تعداد درصد	
	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد		
دارد	۱۱	۶۴/۵	۱۴	۹۳/۵	۱۱	۸۵	۲	۳۰	۳۸	۷۳
ندارد	۶	۳۵/۵	۱	۶/۵	۲	۱۵	۵	۷۰	۱۴	۲۷
جمع	۱۷	۱۰۰	۱۵	۱۰۰	۱۳	۱۰۰	۷	۱۰۰	۵۲	۱۰۰

جدول شماره ۹ نشان‌دهنده توزیع فراوانی و درصدی بر حسب بررسی پایایی ابزار در تحقیقات مرور شده در زمینه مکان است. نتایج این جدول نشان می‌دهد که ۴۸ درصد (۲۵ مورد) از تحقیقات مرور شده، پایایی ابزار را بررسی نکرده‌اند. حدود ۵۲ درصد پایایی ابزار تحقیق را بررسی کرده‌اند که از این میزان حدود ۳۲/۵ درصد تحقیقات دارای پایایی بالای ۰/۸۵ و حدود ۱۹/۵ درصد دارای پایایی ۰/۷ تا ۰/۸۵ می‌باشند.

جدول (۹): توزیع فراوانی و درصدی بررسی پایایی ابزار در تحقیقات مرور شده

متغیر پایایی	حس مکان		تعلق به مکان		دلبستگی به مکان		هویت مکان		کل مقالات تعداد درصد	
	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد		
ندارد	۸	۴۷	۶	۴۰	۶	۴۶	۵	۷۰	۲۵	۴۸
دارد (۰/۷ تا ۰/۸۵)	۳	۱۷/۵	۴	۲۶/۵	۲	۱۵	۱	۱۵	۱۰	۱۹/۵
دارد (۰/۸۵ به بالا)	۶	۳۵/۵	۵	۳۳/۵	۵	۳۸/۵	۱	۱۵	۱۷	۳۲/۵
جمع	۱۷	۱۰۰	۱۵	۱۰۰	۱۳	۱۰۰	۷	۱۰۰	۵۲	۱۰۰

جدول شماره ۱۰ نشان‌دهنده توزیع فراوانی و درصدی بر حسب داشتن مبانی نظری در تحقیقات مرور شده در زمینه مکان است. نتایج این جدول نشان می‌دهد که ۹۰/۵ درصد (۴۷ مورد) از تحقیقات انجام شده مورد بررسی دارای مبانی نظری است. همچنین ۹/۵ درصد (۵ مورد) از تحقیقات بدون بهره‌گیری از مبانی نظری صورت گرفته‌اند. در بین این تحقیقات، تحقیقات مربوط با حس مکان نسبت به بقیه، کم‌تر دارای مبانی نظری بوده‌اند.

مطالعات علوم اجتماعی ایران، سال پانزدهم، شماره پنجاه و نهم، زمستان ۱۳۹۷

جدول (۱۰): توزیع فراوانی و درصدی داشتن مبانی نظری در تحقیقات مرور شده

متغیر مبانی نظری	حس مکان		تعلق به مکان		دلبستگی به مکان		هویت مکان		کل مقالات	
	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد
دارد	۱۳	۲۶/۵	۱۳	۸۶/۵	۱۳	۱۰۰	۶	۸۵	۴۷	۹۰/۵
ندارد	۴	۲۳/۵	۲	۱۳/۵	۰	۰	۱	۱۵	۵	۹/۵
جمع	۱۷	۱۰۰	۱۵	۱۰۰	۱۳	۱۰۰	۷	۱۰۰	۵۲	۱۰۰

جدول شماره ۱۱ نشان‌دهنده توزیع فراوانی و درصدی بر حسب ارائه پیشنهاد در تحقیقات مرور شده در زمینه مکان است. نتایج این جدول نشان می‌دهد که ۲۳ درصد (۱۲ مورد) از تحقیقات انجام شده مورد بررسی دارای پیشنهاد است. همچنین ۷۸ درصد (۴۰ مورد) از تحقیقات پیشنهادی ارائه نکرده‌اند. در بین متغیرهای مورد بررسی، تحقیقات مربوط به تعلق مکان نسبت به بقیه موارد، پیشنهادات بیشتری ارائه نموده‌اند.

جدول ۱۱: توزیع فراوانی و درصدی ارائه پیشنهاد در تحقیقات مرور شده

متغیر پیشنهاد	حس مکان		تعلق به مکان		دلبستگی به مکان		هویت مکان		کل مقالات	
	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد
دارد	۴	۲۳/۵	۵	۳۳/۵	۲	۱۵	۱	۱۵	۱۲	۲۳
ندارد	۱۳	۷۶/۵	۱۰	۶۶/۵	۱۱	۸۵	۶	۸۵	۴۰	۷۸
جمع	۱۷	۱۰۰	۱۵	۱۰۰	۱۳	۱۰۰	۷	۱۰۰	۵۲	۱۰۰

بحث و نتیجه‌گیری

تحقیق حاضر با مرور نظام‌مند مقالات علمی و پژوهشی فارسی منتشر شده در حوزه مکان‌های شهری (دلبستگی به مکان، تعلق خاطر به مکان، حس مکان و هویت مکان)، به تحلیل کمی اسناد پژوهشی و مشخص نمودن نقاط ضعف و قوت این پژوهش‌ها پرداخته است. جستجو در پایگاه‌های اطلاعاتی نشان داد که پژوهش‌های صورت گرفته در زمینه مکان‌های شهری حول چهار مفهوم یعنی دلبستگی به مکان، تعلق خاطر به مکان، حس مکان و هویت مکان متمرکز شده‌اند.

تحلیل داده‌های این مطالعات حاکی از آن است که بیش‌تر پژوهش‌های صورت گرفته در خصوص مکان‌های شهری روی حس مکان و تعلق خاطر به مکان انجام شده‌اند و مقالات کم‌تری به مفهوم هویت مکان پرداخته‌اند. بنابراین با توجه به اهمیت هویت در شکل‌دهی به مکان‌های شهری، به پژوهشگران پیشنهاد می‌شود که تحقیقات بیشتری روی هویت مکان انجام دهند.

از دیگر یافته‌های تحقیق در خصوص اطلاعات مقالات مرور شده، غلبه روش‌های کمی بر سایر روش‌ها همچون روش‌های کیفی، روش‌های ترکیبی و غیره است. با توجه به این‌که موضوع و هدف هر پژوهشی

مرور نظام‌مند پژوهش‌های صورت گرفته در مورد مکان‌های شهری

روش پژوهش را مشخص می‌کند، می‌توان گفت موضوع مکان‌های شهری مستلزم به کارگیری روش‌های کمی بوده است؛ اما نباید فراموش کرد که وقتی موضوعی به صورت محدود از منظر روشی خاص نگریسته می‌شود، در نهایت به محدودیت راه‌حل‌های مسائل منجر خواهد شد.

سایر یافته‌های تحقیق بیانگر آن است که بیش از یک سوم (۳۶ درصد) تحقیقات صورت گرفته در حوزه مکان‌های شهری در استان تهران صورت گرفته‌اند و بعد از آن استان خراسان رضوی و همدان در رتبه‌های بعدی هستند. سهم ۲۸ استان باقیمانده از تحقیقات صورت گرفته در مورد مکان‌های شهری فقط ۲۵ درصد است. این در حالی است که در خیلی از استان‌های بزرگ و کلانشهرهای بزرگ پژوهشی بر روی مکان‌های شهری انجام نشده است.

یکی دیگر از موارد مهم در پژوهش‌های صورت گرفته در حوزه مکان‌های شهری، عدم توجه کافی به چرایی انتخاب تعداد نمونه است. هر چند در پژوهش‌های صورت گرفته ملاحظات مربوطه رعایت شده و نبود این امر نشانه غفلت آنان نبوده است، اما انتخاب حجم نمونه کم یا زیاد، هر دو زمینه‌ساز سوگیری نتایج پژوهش است. مطالعه پژوهش‌های صورت گرفته نشان داد که انتخاب حجم نمونه با حداقل و حداکثر نمونه‌های مورد نظر پژوهش‌های موردی (حداقل ۳۰ و حداکثر ۵۰۰) مطابقت کرده و در وضعیت قابل پذیرشی است. علاوه بر این، در ۲۷ درصد از مقالات به نوع روش نمونه‌گیری اشاره‌ای نشده است. این در حالی است که استفاده از روش‌های نمونه‌گیری احتمالی و غیراحتمالی موضوع تعمیم نتایج را مطرح کرده و عدم ذکر روش نمونه‌گیری تعمیم نتایج را مورد تهدید قرار می‌دهد.

از سایر نقاط ضعف پژوهش‌های صورت گرفته، عدم توجه کافی به بحث قابلیت پایایی است که در ۴۸ درصد از پژوهش‌های صورت گرفته به مسئله پایایی اشاره‌ای نشده است. این در حالی است که سنجش متغیرهای مورد نظر پژوهش، درجه ثبات، همسانی و قابلیت پیش‌بینی و تعمیم نتایج پژوهش به آن وابسته است.

یکی دیگر از مهمترین نقاط ضعف پژوهش‌های انجام شده در حوزه مکان‌های شهری، عدم ارائه پیشنهادات پژوهشی از سوی پژوهشگران است. تنها ۲۳ درصد از پژوهش به ارائه پیشنهاد پرداخته‌اند و بیش‌تر راهکارهای ارائه شده کلی، مبهم و غیرقابل اجرایی شدن هستند و در بیش‌تر موارد تناسبی میان راهکارهای ارائه‌شده با اهداف تحقیق وجود ندارد.

در انتها به پژوهشگرانی که در حوزه مکان‌های شهری تحقیق می‌کنند پیشنهاد می‌شود که با توجه به یافته‌های تحقیق حاضر به موارد زیر توجه کافی داشته باشند:

- مطالعه هویت مکان و نقش آن در شکل‌دهی به مکان‌های شهری؛
- استفاده از سایر روش‌های پژوهش در مطالعه مکان‌های شهری همچون روش‌های کیفی و ترکیبی؛
- مطالعه و توجه به موضوع مکان‌های شهری در استان‌ها و شهرهای مختلف؛
- توجه به مسئله روش‌های نمونه‌گیری؛
- توجه کافی به مبحث پایایی ابزار سنجش؛
- ارزیابی راهکارها و پیشنهادات پژوهشی دقیق که قابلیت اجرا داشته باشند.

منابع

- امین‌زاده، بهناز. (۱۳۸۹). ارزیابی زیبایی و هویت مکان، هویت شهر، سال پنجم، شماره ۱۷
- حبیب‌زاده کوزه‌کنانی، سیدجواد و عبدالله‌زاده، اکبر. (۱۳۹۵). طراحی شهری خیابان در جهت ارتقا حس مکان؛ مطالعه موردی خیابان گلشن راز، پژوهش و برنامه‌ریزی شهری، سال هفتم، شماره ۲۵.
- خدایی، زهرا؛ رفیعیان، مجتبی؛ داداش‌پور، هاشم و تقوایی، علی‌اکبر. (۱۳۹۳). بررسی تاثیر امنیت اجتماعی بر دلبستگی به مکان از منظر گروه نوجوان در شهر تهران، راهبرد اجتماعی فرهنگی، سال چهارم، شماره ۱۳.
- دانش‌پایه، نثار؛ حبیب، فرح و طغیانی، شیرین. (۱۳۹۶). تدوین شاخص‌های کالبدی مؤثر در خلق حس مکان در توسعه جدید شهری، مدیریت شهری، شماره ۴۷.
- رضایی، سولماز؛ رفیعیان، مجتبی و ارغان، عباس. (۱۳۹۵). ارزیابی تاثیرپذیری حس تعلق شهروندی از حس مکان با تاکید بر مولفه معنایی آن؛ نمونه موردی: شهر جدید پردیس، مدیریت شهری، شماره ۴۴.
- رلف، ادوارد. (۱۳۸۹). مکان و بی‌مکانی، ترجمه محمدرضا نقصان محمدی، کاظم مندگاری و زهیر متکی، تهران: آرمانشهر.
- زرینی، ابراهیم و کاملی، محسن. (۱۳۹۶). بررسی ارتباط میان امنیت، دلبستگی به مکان با مؤلفه‌های اقتصادی شهر، مطالعه موردی: شهر قم، جغرافیا، سال پانزدهم، شماره ۵۲.

مرور نظام‌مند پژوهش‌های صورت گرفته در مورد مکان‌های شهری

- سرایی، محمدحسین؛ اشنویی، امیر و روستا، مجتبی. (۱۳۹۵). ارزیابی شاخص‌های تعلق مکانی ساکنان بافت قدیم شهر کاشان، جغرافیا و برنامه‌ریزی محیطی، سال بیست و هفتم، شماره ۲.
- سرمست، بهرام و متوسلی، محمدمهدی. (۱۳۸۹). بررسی و تحلیل نقش مقیاس شهر در میزان حس تعلق به مکان (مطالعه موردی: شهر تهران)، مدیریت شهری، شماره ۲۶.
- صادقی فرشته، رویا، دانشگر مقدم، گلرخ و دژدار، امید. (۱۳۹۱). بررسی رابطه طرح کالبدی در مجتمع‌های مسکونی و حس دل‌بستگی به مکان در بین ساکنین (مطالعه موردی: مجتمع‌های مسکونی امام خمینی و امام رضا در همدان)، مدیریت شهری، شماره ۳۰.
- صدریان، زهرا؛ حسینی، سیدباقر؛ نوروزیان ملکی، سعید. (۱۳۹۳). ارتقا حس تعلق به مکان از طریق نوسازی بافت فرسود با توجه به فضای واسط (نمونه موردی: محله باغ شاطر تهران)، انجمن علمی معماری و شهرسازی ایران، شماره ۷.
- فلاحت، محمدصادق. (۱۳۸۵). مفهوم حس مکان و عوامل شکل‌دهنده آن، نشریه هنرهای زیبا، شماره ۲۶، صص ۶۶-۵۷.
- قنبرپور، مرجان؛ حیدری، علی‌اکبر و قنبرپور، علی. (۱۳۹۵). ارائه مدلی یکپارچه از تعریف و ابعاد هویت مکان و تعیین شاخص‌های سازند هویت؛ نمونه مورد مطالعه: ساکنین شهر شیراز، مطالعات هنر و معماری، سال دوم، شماره ۴ و ۵.
- کاشی، حسین و بنیادی، ناصر. (۱۳۹۲). تبیین مدل هویت مکان - حسن مکان و بررسی عناصر و ابعاد مختلف آن؛ نمونه موردی: پیاده راه شهر ری، هنرهای زیبا - معماری و شهرسازی، سال هجدهم، ۳، صص ۴۳-۵۲.
- ملکی، محمدرضا؛ پارسا، سپیده؛ وثیق، بهزاد و مرادی، ابراهیم. (۱۳۹۳). بررسی حس تعلق به مکان با توجه به تفاوت‌های جنسیتی (مطالعه موردی: شهر ایلام)، مسکن و محیط روستا، شماره ۱۴۸.
- نقدی، اسدالله؛ وحدت، سلمان؛ و سجاذزاده، حسن. (۱۳۹۵). نقش سرمایه‌های اجتماعی در دل‌بستگی به مکان در محلات (نمونه موردی: محلات شهر همدان)، مطالعات جامعه‌شناختی شهری، سال ششم، شماره ۱۸.

- نوربرگ شولتز، کریستین. (۱۳۸۹). روح مکان: به سوی پدیدارشناسی معماری، ترجمه‌ی محمدرضا شیرازی، تهران: رخ داد نو.

- Sampson, K. A. & Goodrich, C. G. (2009). Making Place: Identity Construction and Community Formation through "Sense of Place" in Westland, New Zealand, *Society and Natural Resources*, Vol. 22, No. 10, pp: 901-915.
- Alexander, Laura A. (2008). *Meaning of Place: Exploring long-term resident's attachment to the physical environmental in Northern New Hampshire*, Antioch University New England.
- Altman, I. (1993). Dialectics, physical environments, and personal relationships, *Communication Monographs*, Vol. 60, No. 1, pp: 26-34.
- Stedman, R. C. (2003). Is it really a social construction? The contribution of physical environment to Sense of place, *Society and Natural Resources*, 16, pp.671-685.
- Lipsey, M, & Wilson, D. (2001). *Practical Meta-Analysis*, SAGE Publications.
- Elliott, J. H, and et al. (2017). Living systematic review, *Journal of Clinical Epidemiology*, Vol. 91, pp: 23-30.